

๑๒. ปราโมทย์ในสมถสมาธิภาวนา

Gladness in Meditative Concentration

ขอน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

In Honor of the Blessed One of the Fully Enlightened One

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network. 2016

ความสำคัญของบทความ

การการดำเนินชีวิตในสังคมที่มีความซับซ้อนเชิงมิติสัมพันธ์อันหลากหลายนั้น การสร้างขวัญกำลังใจและแรงดลบันดาลใจให้แก่ตนเองและหมู่คณะ จึงเป็นปัจจัยสำคัญในการครอบงำชีวิตไม่ให้ท้อแท้ใจ ที่จะสร้างชิ้นผลงานอย่างสร้างสรรค์อันบรรเจิด เพื่อให้ได้ค่าตอบแทนที่คุ้มค่างับค่าแรงและปัญญาความคิด แต่ในทางธรรมนั้น เป็นเรื่องการประกอบความเพียรให้ยิ่ง “วิริยารัมภะ” หรือการประกอบความตั้งมั่นในการสร้างบุญกุศลให้ยิ่งเช่นกัน “ชาคริยานุโยค” [กุศลธัมมานุโยค] และยิ่งพอกพูนด้วยธรรมสมาธิชำระจิตให้สะอาดผ่องใสปราศจากนิเวศ “จิตประภัสสร” ซึ่งเกิดจากความยินดีปราโมทย์ในการปฏิบัติธรรมอย่างถูกหลักวิธีและเห็นผลแห่งการปฏิบัติอันน่าอัศจรรย์ [ปริยัติ-ปฏิบัติ-ปฏิเวธ = อริยมรรคมีองค์ ๘ – ไตรสิกขา] ฉะนั้น ทั้งความศรัทธาปราโมทย์ในแนวทางแห่งมัชฌิมาปฏิปทา และความยินดีเปรมปรีดิ์แห่งปราโมทย์ ย่อมทำให้เกิด “นันทะ” ความพอใจ ๑ “นันทิ” ความเพลิดเพลิน ๑ “นันทิติ” ความดีใจ ๑ อันทำให้เกิดอารมณ์ในการปลงใจเชื่อในธรรมที่ปฏิบัติ “อธิโมกข์” และเป็นสุขยิ่ง “สุข” อนึ่ง ความร่าเริงใจ “ปราโมทย์” จึงเป็นปัจจัยพื้นฐานแห่งพลังทางจิตที่จะผลักดันให้เกิดกิจกรรมต่างๆ ในชีวิตด้วยปัญญาไหวพริบปฏิภาณ ซึ่งก็เกิดจากอานิสงส์แห่งสมถะ [รู้เห็นด้วยสติสัมปชัญญะ] กับวิปัสสนา [เห็นด้วยญาณ] คือ เป็นการเห็นยกกำลังสอง นั่นคือ (๑) การเห็นด้วยปัญญาในสมถิ กับ (๒) การเห็นด้วยปัญญาในวิปัสสนา อันคนส่วนใหญ่ไม่พยายามสร้างความปราโมทย์ให้ตน แม้แต่ “มุทิตาธรรม” [อัปมัถฺยญา ๔: เมตตา-กรุณา-มุทิตา-อุเบกขา] ที่สามารถแผ่ไพศาลอันไม่จำกัดขอบเขตแห่งอำนาจจิตฝ่ายกุศลแก่สัตว์ทั้งหลายได้ ก็ไม่ทำกัน แต่กลับชอบคิดจะเอาของคนอื่น คิดร้าย คิดเบียดเบียนกัน เมื่อบุคคลผู้ใดคิดดีทำดีให้ตนและผู้อื่น ย่อมมีปราโมทย์ในกุศลกรรมที่ได้ทำ กลายเป็นอนุสติบ่อยๆ เกิดขึ้นเรื่อยๆ ในจิตเป็นนิตย์ มีแต่ประกอบจิตยกจิตให้สูงเกินกว่าความเป็นคน กลายเป็น เทวดา-พรหม จนถึง วิสุทธิเทพ ได้จริง ไม่เกินความหมั่นเพียรอดทนด้วยปัญญาและกรุณา ดังพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงได้แสดงแบบอย่างแห่งอริยะและประเสริฐสุดมาแล้ว.

บทความที่ ๑๒ ประจำปี ๒๕๕๕ – ปราโมทย์ในสมถสมาธิภาวนา

ถ้าให้ผู้ปฏิบัติธรรมได้พิจารณาจิตอันเป็นธรรมชาติวิจิตร ทำให้เกิด “ความต่างแห่งกรรม” ซึ่งอันว่าคำที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนานั้น คือ “**เปรมปรีดี-ปราโมทย์-ปีติ-ปัสสัทธิ-สุข**” [ยินดี-รื่นเริง-ปลื้มอímใจ-สงบส้งัด-อímเอิบใจ] และตามด้วยคำ “**ฉันทะ-นันทิ-นิกันติ-อิโมกข์**” [พอใจ-เพลิดเพลิน-พอใจคิดใจ-ส่องใสด้วยศรัทธา] ซึ่งในคำเหล่านี้ ย่อมมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อ “**สมถะกับวิปัสสนา**” [Meditative Concentration and Insight Practice] ในบรรดาคำเหล่านี้ เป็นเรื่องมองโลกในแง่ดี [Optimism] ซึ่งประกอบด้วยไหวพริบปฏิภาณ [Ready Wit] ได้แก่ ความคิดริเริ่ม-Initiativeness ความคิดสร้างสรรค์-Creativeness และ ความคิดประยุกต์ดัดแปลง-Applicability ฉะนั้น การปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ไม่ใช่การไปทรมานตนเองให้ลำบากเดือดร้อน [**“อิตถกิลมถานุโยค”** ข้อ ๒ ในที่สุด ๒ อย่าง] แต่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติที่ดำเนินตามแนวทางสายกลางแห่ง “**หลักมัชฌิมาปฏิปทา**” [เริ่มต้นด้วยปัญญา-ดำเนินด้วยปัญญา-นำไปสู่ปัญญา = **อริยมรรคมีองค์ ๘-อริยสัจ ๔**] เพราะฉะนั้น คำว่า “**สมถภาวนา**” ก็คือ “**จิตตภาวนา**” [Meditative Concentration: สมถกรรมฐาน] หมายถึง การเจริญจิต พัฒนาจิต การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญองงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีความเข้มแข็งมั่นคง มีเมตตา กรุณา มีฉันทะ ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสติ มีสมาธิ และสดชื่น เบิกบาน สงบสุข ส่องใส เป็นต้น ส่วน “**วิปัสสนา-ปัญญาภาวนา**” [Insight Practice: วิปัสสนากัมมัฏฐาน] หมายถึง การฝึกอบรมเจริญปัญญา ให้รู้เท่าทันเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนมีจิตใจเป็นอิสระไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสและความทุกข์ ฉะนั้น ในการปฏิบัติธรรมจึงหลีกเลี่ยงจากการพอกพูนกิเลสราคะ นั่นคือ (๑) “**วิราคะ**” คือ ความคลายกำหนัด (๒) “**วิสังโยค**” คือ ความหมดเครื่องผูกมัด (๓) “**อปยยะ**” คือ ความไม่พอกพูนกิเลส (๔) “**อัปปิจจตา**” คือ ความมักน้อย (๕) “**สันตุฎฐิ**” คือ ความสันโดษ (๖) “**ปวิเวก**” คือ ความส้งัด (๗) “**วิริยารัมภะ**” คือ การประกอบความเพียร (๘) “**สุภรตา**” คือ ความเลี้ยงง่าย ซึ่งเรียกว่า “**พระสัตตอุสาสน์ ๘**” เพื่อก้าวไปสู่ (๑) “**เอกัณตนิพพิทา**” คือ ความหน่ายสิ้นเชิง (๒) “**วิราคะ**” คือ ความคลายกำหนัด (๓) “**นิโรธ**” คือ ความดับ (๔) “**อุปสมะ**” คือ ความสงบ (๕) “**อภิญญา**” คือ ความรู้ยิ่งรู้ชัด (๖) “**สัมโพธิ**” คือ ความตรัสรู้ (๗) “**นิพพาน**” คือ ความสิ้นกิเลสและทุกข์แล้ว ซึ่งเรียกว่า “**พระสัตตอุสาสน์ ๙**” รวมทั้งข้อประพฤติปฏิบัติตามหลักกรรม “**อแปณกปฏิปทา ๓**” หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด ปฏิปทาที่เป็นส่วนแก่นสารเนื้อแท้ ซึ่งจะนำผู้ปฏิบัติให้ถึงความเจริญองงามในธรรม เป็นผู้ดำเนินอยู่ในแนวทางแห่งความปลอดภัยจากทุกข์อย่างแน่นอนไม่ผิดพลาด ได้แก่ (๑) “**อินทริยสังวร**” คือ การสำรวมอินทริย์ นั่นคือ ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำใจ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริย์ทั้ง ๖ (๒) “**โภชนะมัตตัญญูตา**” คือ ความรู้จักประมาณในการบริโภค นั่นคือ รู้จักพิจารณารับประทานอาหาร เพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายให้ทำกิจให้ชีวิตผาสุก มิใช่เพื่อสนุกสนานมัวเมา และ (๓) “**ชาคริยานุโยค**” คือ การหมั่นประกอบความดี ไม่เห็นแก่นอน นั่นคือ ขยันหมั่นเพียร ตื่นตัวอยู่เป็นนิตย์ ชำระจิตมิให้มีนิเวรณ์ พร้อมเสมอทุกเวลาที่จะปฏิบัติกิจให้ก้าวหน้าต่อไป

แต่อย่างไรก็ตาม มีข้อที่พึงต้องพิจารณาเป็นอย่างยิ่ง คือ การปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนานั้น จักต้องเริ่มต้นด้วยความศรัทธาและฉันทะ ความเลื่อมใสปสาทะอย่างแรงกล้าในพระรัตนตรัย [รัตนัตถยัสสัทธา] มิฉะนั้น ก็ต้องถ้อยมั่นในความศรัทธาเลื่อมใสใน “**สัทธา ๘**” [Confidence] ดังนี้

- (๑) “**กัมมสัทธา**” คือ เชื่อกรรม เชื่อการกระทำ
- (๒) “**วิปากสัทธา**” คือ เชื่อผลของกรรม
- (๓) “**กัมมัสสกตาสัทธา**” คือ เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตัวเอง ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว
- (๔) “**ตถาคตโพธิสัทธา**” คือ เชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต
- (๕) “**รัตนัตถยัสสัทธา**” คือ เชื่อพระรัตนตรัย [พระพุทธ-พระธรรม-พระสงฆ์]
- (๖) “**อาคมณสัทธา**” เชื่อมั่นใจการบำเพ็ญสังฆบารมีของพระโพธิสัตว์
- (๗) “**อริยมสัทธา**” เชื่อมั่นการบรรลุมรรคเป็นประจักษ์ของพระอริยบุคคล
- (๘) “**โอภักปณสัทธา**” [อริโมกข์] เชื่อหนักแน่นสนิทแน่วที่เห็นจริงในการปฏิบัติธรรมที่ก้าวหน้า
- (๙) “**ปสาทสัทธา**” เชื่อที่เป็นเพียงความเลื่อมใสจากการได้ยินได้ฟัง

ฉะนั้น คำว่า “**ศรัทธาและฉันทะ**” [ฉันทะ: ความพอใจในอารมณ์ = กัตตุกัมยตฉันทะ: ความอยากจะทำให้ดี หรือความต้องการที่จะทำให้คนสัตว์ทั้งหลายตั้งงามสมบูรณ์ปราศจากโทษข้อบกพร่อง] จึงมีนัยเทียบเท่ากับ คำว่า “**อริโมกข์-นิกันติ**” [อริโมกข์: ความน้อมใจเชื่อ-ศรัทธาแก่กล้า-ความปลงใจ นิกันติ: ความพอใจ-จิตใจ] ในธรรมทั้งหมดนี้ จึงเกี่ยวโยงถึง “**กฎแห่งกรรม**” กับ “**กัมมัสสกตาสัทธา**” ซึ่งทำให้เกิดความคิดละเว้น การทำ “**อกุศลกรรม**” มีความคิดปรารถนาในการประกอบความเพียรที่จะทำ (๑) **กุศลกรรม** (๒) **อาเนญชา** และ (๓) **อริยมรรค-อริยผล** จนถึง (๔) “**นิพพาน**” ตามลำดับ เพราะฉะนั้น ถ้า “**ศรัทธาและฉันทะ**” ไม่เกิดขึ้นใน ความนึกคิด ก็คงไม่มีใครจะไปนั่งสมาธิให้หลังคดหลังแข็ง หรือเดินธุดงค์ตามป่าเขา นั่งสมาธิได้ตั้งไม้หรือในถ้ำ โดยเอาชีวิตไปเสี่ยงตาย เพื่อต้องการสำเร็จบรรลุโลกุตตรธรรมให้ได้ ในความเชื่อศรัทธานั้น ต้องใช้ เหตุผลหรือวิจารณ์ญาณไตร่ตรอง พร้อมการใช้ปัญญาที่มีอยู่และที่เกิดขึ้นในปัจจุบันทันด่วน [เขารู้ปฏิภาณ] ความเข้าใจในทฤษฎีและการลงมือปฏิบัติที่สอดคล้องกันและเกิดผลทันตาเห็น ย่อมทำให้เกิดความรู้สึก ปรีดาปราโมทย์ [อริโมกข์] สร้างความมั่นใจเชื่อมั่น จิตใจผ่องแผ้วเป็นสมาธิ จิตปราศจากนิวรณ์ สงบสงัด วิเวก มีสติบริสุทธิ์ [อุปปุญฐาน] เกิดความสว่างไสวแห่งปัญญา [โอภาส-ญาณ] มีความพอใจในกิจแห่งการ ปฏิบัติธรรมที่ดำเนินอยู่ [ฉันทะ-นันทิ-นิกันติ] แต่มีจิตวางตัวเป็นกลางต่อสภาวะธรรมที่เกิดขึ้น [อุเบกขา] ไม่ ลงระเรงไปกับกระแสธรรมทั้งปวง [เอกกันตนิพพิทา-นิพพิทาญาณ] แต่อย่างไรก็ตาม ศรัทธาแก่กล้าด้วยยินดี ในผลแห่งการปฏิบัติธรรมนั้น ทำให้ไม่สั่นโยนในการประกอบกุศลกรรมให้ยิ่งขึ้นไป มีความอึดเฝือกใน ธรรมไม่รู้จบ โดยจะเริ่มตั้งตั้งแต่กำหนดสติให้จิตดำเนินไปในกระแสแห่งสมถสมาธิจนถึงวิปัสสนา ดังเช่น การประพาดกุศลธรรมทั้งหลายใน “**อนุปปพพนิโรธ ๘**” [อนุปปพพวิหาร ๘] อันมีปัจจัยแห่งปราโมทย์ที่มี รากฐานจาก “**ธรรมสมาธิ ๕**” [ปราโมทย์-ปีติ-ปีติสัทธา-สุข-สมาธิ] กับ “**ญาณในธรรมอุปการะแก่สมาธิ ๘**” [เนกขัมมะ-อภัยบาท-อาโลกัสสญาณ-อวิกเขปะ-ธรรมวัตถาน-ญาณ-ปราโมทย์-กุศลธรรมทั้งปวง] ดังนี้

ว่าด้วย ปราโมทย์ในสมถภาวนา [อนุปัปพวิหาร ๘-อนุปัปพนิโรธ ๘]

(พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 157-160 FILE 12)

[๒๗๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า: “**ไปภฺฐุปาทะ**” ในสมณพราหมณ์เหล่านั้น พวกที่กล่าวว่า “**สัญญา**” [Perception] ของคน ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เกิดเองดัดเอง ความเห็นของพวกนั้นผิดแต่ต้นทีเดียว เพราะเหตุไร เพราะว่า “**สัญญา**” ของคน มีเหตุ มีปัจจัย ทั้งเกิด ทั้งดับ “**สัญญา**” บางอย่างเกิดขึ้นเพราะการศึกษา ก็มี บางอย่างดับไปก็มี ก็ศึกษาเป็นอย่างไร “**ไปภฺฐุปาทะ**” พระตถาคตอุบัติขึ้นในโลกนี้เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะเสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้โลก เป็นสารถิฝึกคนที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม พระองค์ทรงทำโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ให้แจ้งชัดด้วยพระปัญญาอันยิ่งของพระองค์เองแล้ว ทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตาม **ทรงแสดงธรรม (๑) งามในเบื้องต้น (๒) งามในท่ามกลาง (๓) งามในที่สุด** ทรงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า: “**ไปภฺฐุปาทะ**” ภิกษุถึงพร้อมด้วยศีลอย่างนี้แล มีทวารอันรักษาแล้วในอินทริยทั้งหลาย [อินทริยสังวร-สติสังวร] ประกอบด้วย “**สติสัมปชัญญะ**” [Temperance] เป็นผู้สันโดษ เมื่อภิกษุนี้ ละ “**นิวรณ ๕**” [Hindrances] เหล่านี้แล้ว ตามเห็นในตน “**ปราโมทย์**” [Gladness: ย่อมดับระงับ “**อโรติ-โทสะ**” คือ ความขัดข้องไม่ยินดีด้วย] ย่อมเกิด เมื่อ “**ปราโมทย์**” แล้ว “**ปีติ**” [Rapture] ย่อมเกิด กาย [จิต-เจตสิก] ของผู้มีใจเปี่ยมด้วย “**ปีติ**” ย่อมสงบ มีกายสงบ [จิตตวิเวก] ย่อมเสวย “**สุข**” [Happiness] จิตของผู้มีสุขย่อมตั้งมั่น

เธอสังัด [วิเวก] แล้วเที่ยวจาก “**กาม**” [Sensual Desire: กามฉันทะ] ทั้งหลาย จากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึง (๑) “**ปฐมฌาน**” [The First Absorption] มี “**วิตก-วิจาร์-ปีติ-และ-สุข**” อันเกิดแต่ “**วิเวก**” อยู่ “**สัญญา**” [Perception: ความกำหนดได้หมายรู้-ความหมายรู้-อารมณ์-ความจำได้หมายรู้ เช่น **สัมปฏิจจนะ-หน้าที่รับอารมณ์ สันติระณะ-หน้าที่พิจารณาอารมณ์ ไภชฺฐัพพะ-หน้าที่ตัดสินอารมณ์ ชวนะ-หน้าที่เล่นเสพอารมณ์** อันเป็นช่วงที่ทำการ = **วิญญานกิจ ๑๔**] เกี่ยวกับ “**กาม**” มีมาก่อนย่อมดับไป “**สัญญา**” ในสัจจะอันละเอียดมี “**ปีติ-และ-สุข**” อันเกิดแต่ “**วิเวก**” [จิตตวิเวก-Mental Seclusion: **จิตตวิเวก** คือ ความสงัดใจ ได้แก่ ทำจิตให้สงบผ่อนคลาย สงัดจากนิวรณ สังโยชน์ และอนุสัย เป็นต้น หมายเอาจิตแห่งท่านผู้บรรลุมาน และ อริยมรรค อริยผล] ย่อมมีในสมัยนั้น เธอเป็นผู้มี “**สัญญา**” [องค์ฌาน] ในสัจจะอันละเอียด มี “**ปีติ-และ-สุข**” อันเกิดแต่ “**วิเวก**” ในสมัยนั้น “**สัญญา**” บางอย่างในสิกขา [อธิจิตตสิกขา] ย่อมเกิด บางอย่างย่อมดับ แม้ด้วยประการฉะนี้ แม่นี่ก็เป็นสิกขาอย่างหนึ่ง [คือ **ปฐมฌาน**]

[๒๘๐] อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเข้าถึง (๒) “**ทุติยฌาน**” [The Second Absorption] อันยังจิตให้สงบใสภายในตน ยังความเป็นธรรมเอกัคคตขึ้นแห่งจิตให้เกิด [ยังสมาธิจิตให้เจริญขึ้น] ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะ “**วิตก** [วิตก–Thought-Conception: ความตรึกอารมณ์]–และ–**วิจารณ์** [วิจารณ์–Discursive Thinking: ความตรองหรือพิจารณาอารมณ์]” สงบ มี “**ปีติ**–และ–**สุข**” อันเกิดแต่ “**สมาธิ**” [เอกัคคตา] อยู่ “**สัญญา**” ในสัจจะอันละเอียดมี “**ปีติ**–และ–**สุข**” เกิดแต่ “**วิเวก**” อันมีในก่อนของเธอย่อมดับ

“**สัญญา**” ในสัจจะอันละเอียด มี “**ปีติ**–และ–**สุข**” อันเกิดแต่ “**สมาธิ**” [เอกัคคตา–Concentration] ย่อมมีในสมัยนั้น เธอเป็นผู้มี “**สัญญา**” ในสัจจะอันละเอียด มี “**ปีติ**–และ–**สุข**” อันเกิดแต่ “**สมาธิ**” [เอกัคคตา] ในสมัยนั้น “**สัญญา**” บางอย่างในสิกขาย่อมเกิด บางอย่างย่อมดับ ด้วยประการฉะนี้ แม้นี้ก็เป็นสิกขาอย่างหนึ่ง [คือ **ทุติยฌาน**]

[๒๘๑] อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเข้าถึง (๓) “**ตติยฌาน**” [The Third Absorption] เพราะคลาย “**ปีติ**” ประกอบด้วย “**อุเบกขา**” [ัตตรมัชฌัตตตา–Equanimity: ัตตรมัชฌัตตตา คือ ความเป็นกลางในอารมณ์นั้นๆ] อยู่ มี “**สติสัมปชัญญะ**” [Temperance] และเสวย “**สุข**” ด้วยนามกาย ที่พระอรหันต์ทั้งหลายสรรเสริญผู้ได้มานั้น ว่าเป็นผู้ “**อุเบกขา**” มี “**สติ**” [Mindfulness] อยู่เป็น “**สุข**” ดังนี้แล้วแลอยู่

“**สัญญา**” ในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วย “**ปีติ**–และ–**สุข**” เกิดแต่ “**สมาธิ**” [เอกัคคตา] มีในก่อนของเธอ ย่อมดับ “**สัญญา**” ในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วย “**สุข**” อันเกิดแต่ “**อุเบกขา**” [ัตตรมัชฌัตตตา–Equanimity: ัตตรมัชฌัตตตา คือ ความเป็นกลางในอารมณ์นั้นๆ] ย่อมมีในสมัยนั้น เธอเป็นผู้มี “**สัญญา**” ในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วย “**สุข**” อันเกิดแต่ “**อุเบกขา**” ในสมัยนั้น “**สัญญา**” บางอย่างในสิกขาย่อมเกิด บางอย่างย่อมดับ ด้วยประการฉะนี้ แม้นี้ก็เป็นสิกขาอย่างหนึ่ง [คือ **ตติยฌาน**]

[๒๘๒] อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเข้าถึง (๔) “**จตุตถฌาน**” [The Fourth Absorption] อันไม่มีทุกข์ [ความทุกข์ ความไม่สบาย เจ็บปวดทางกาย] ไม่มีสุข [ความสุข ความสบายทางกาย] เพราะละสุขและเพราะละทุกข์ เพราะดับ “**โสมนัส**–และ–**โทมนัส**” [สุขใจ–ทุกข์ใจ] ในกาลก่อนเสีย มีความที่แห่ง “**สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์**” [สัมมาวายามะ–สัมมาสติ–สัมมาสมาธิ = จิตประภัสสร] เพราะ “**อุเบกขา**” [อุเบกขาเวทนา–อทุกขมสุขเวทนา = **เวทนา ๕**] แล้วแลอยู่

“**สัญญา**” ในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วย “**สุข**” อันเกิดแต่ “**อุเบกขา**” [ัตตรมัชฌัตตตา–Equanimity: ัตตรมัชฌัตตตา คือ ความเป็นกลางในอารมณ์นั้นๆ] มีในก่อนย่อมดับ “**สัญญา**” ในสัจจะอันละเอียดอันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข ย่อมมีในสมัยนั้น เธอเป็นผู้มี “**สัญญา**” ในสัจจะอันละเอียด อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข [อทุกขมสุขเวทนา–ความรู้สึกเฉยๆ จะสุขก็ไม่ใช่ ทุกข์ก็ไม่ใช่ เรียกอีกอย่างว่า “**อุเบกขาเวทนา**”] ในสมัยนั้น “**สัญญา**” บางอย่างในสิกขาย่อมเกิด บางอย่างย่อมดับ ด้วยประการฉะนี้ แม้นี้ก็เป็นสิกขาอย่างหนึ่ง [คือ **จตุตถฌาน**]

[๒๘๓] อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเข้าถึง (๕) “**อากาศานัญจายตนะ**” [The Sphere of Unbounded Space] โดยมนสิการว่า “**อากาศไม่มีที่สุด**” ดังนี้ เพราะความกว้าง “**รูปสัจญา**” [รูปฌาน ๔] โดยประการทั้งปวง เพราะดับ “**ปฐิมสัจญา**” [อรหติ] เพราะไม่ทำไว้ในใจซึ่ง “**สัจญา**” โดยประการต่างๆ แล้วแลอยู่

“**รูปสัจญา**” มีในก่อนของเธอย่อมดับไป “**สัจญา**” ในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วย “**อากาศานัญจายตนะ**” ย่อมมีในสมัยนั้น เธอเป็นผู้มี “**สัจญา**” ในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วย “**อากาศานัญจายตนะ**” ในสมัยนั้น “**สัจญา**” บางอย่างในสิกขาย่อมเกิด บางอย่างย่อมดับ ด้วยประการฉะนี้ แม้นี้ก็เป็นสิกขาอย่างหนึ่ง [คือ **อากาศานัญจายตนะ**]

[๒๘๔] อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเข้าถึง (๖) “**วิญญาณัญจายตนะ**” [The Sphere of Unbounded Consciousness] โดยมนสิการว่า “**วิญญาณไม่มีที่สุด**” ดังนี้ เพราะกว้าง “**อากาศานัญจายตนะ**” โดยประการทั้งปวงแล้วแลอยู่ “**สัจญา**” ในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วย “**อากาศานัญจายตนะ**” มีในก่อนของเธอย่อมดับไป “**สัจญา**” ในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วย “**วิญญาณัญจายตนะ**” ย่อมมีในสมัยนั้น เธอเป็นผู้มี “**สัจญา**” ในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วย “**วิญญาณัญจายตนะ**” ในสมัยนั้น สัจญาบางอย่างในสิกขาย่อมเกิด บางอย่างย่อมดับ ด้วยประการฉะนี้ แม้นี้ก็เป็นสิกขาอย่างหนึ่ง [คือ **วิญญาณัญจายตนะ**]

[๒๘๕] อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเข้าถึง (๗) “**อากิญจัญญายตนะ**” [The Sphere of Nothingness] โดยมนสิการว่า “**อะไรๆ น้อยหนึ่งไม่มี**” ดังนี้ เพราะกว้าง “**วิญญาณัญจายตนะ**” โดยประการทั้งปวงแล้วแลอยู่ “**สัจญา**” ในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วย “**วิญญาณัญจายตนะ**” มีในก่อนของเธอย่อมดับไป “**สัจญา**” ในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วย “**อากิญจัญญายตนะ**” ย่อมมีในสมัยนั้น เธอเป็นผู้มี “**สัจญา**” ในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วย “**อากิญจัญญายตนะ**” ในสมัยนั้น “**สัจญา**” บางอย่างในสิกขาย่อมเกิด บางอย่างย่อมดับ ด้วยประการฉะนี้ แม้นี้ก็เป็นสิกขาอย่างหนึ่ง [คือ **อากิญจัญญายตนะ**]

[๒๘๖] “**โปกฺขุรูปาทะ**” ภิกษุในพระศาสนานี้ มี “**สทสัจญา**” [มีความสำคัญด้วยสัจญาในฌานของตน = วลี ๕ ความชำนาญในรูปฌาน] คือ (๑) ออกจากปฐมฌานนั้นแล้ว มีสัจญาในทุติยฌาน โน้น (๒) ออกจากทุติยฌานนั้นแล้ว มีสัจญาในตติยฌาน โน้น โดยลำดับ ไปถึง “**ยอดสัจญา**” [อากิญจัญญายตนะ] ได้ชื่อว่า “**ยอดสัจญา**” เพราะเป็นองค์ที่สุดแห่งสมาบัติที่มีหน้าทำกิจอันเป็นโลกีย์ พระโยคีตั้งอยู่ใน “**อากิญจัญญายตนสมาบัติ**” แล้ว ย่อมเข้าถึง (๘) “**เนวสัจญานาสัจญายตนสมาบัติ**” [The Sphere of Neither Perception-Nor-Non-Perception: ฌานอันเข้าถึงภาวะมีสัจญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัจญาก็ไม่ใช่] บ้าง (๙) “**นิโรธสมาบัติ**” [The Extinction of Perception and Feeling: สมาบัติที่ดับสัจญาและเวทนา] บ้าง] เมื่อเธอตั้งอยู่ใน “**ยอดสัจญา**” มีความคำนึงอย่างนี้ว่า เมื่อเราจำนงอยู่ไม่คิดเลย เมื่อไม่จำนงอยู่ คิดว่า ถ้าแล้ว เราพึงจำนง พึงมุ่งหวัง “**อากิญจัญญายตนสัจญา**” นี้ของเราพึงดับ และ “**สัจญาหยาบ**” อย่างอื่น [ภวังคสัจญา] พึงเกิดขึ้น มิฉะนั้น เรา

ไม่ควรจํา nang ไม่ควรมุ่งหวัง จึงไม่จํา nang ด้วย ทั้งไม่มุ่งหวังด้วย เมื่อไม่จํา nang ไม่มุ่งหวังอยู่ “**อาภิญญัตถุญญาตน**
สัจญญา” นั้นย่อมดับด้วย ทั้ง “**สัจญญาหยาบ**” อย่างอื่นย่อมไม่เกิดขึ้นด้วย เธอย่อมถึง “**สัจญญาวิโรธ**” ฉะนั้น
“**สัจญญาวิโรธสมาบัติ**” [สัจญญาเวทชนิดิโรธ-สมาบัติที่ดับสัจญญาและเวทนา] ของภิกษุผู้มี “**สัมปชัญญะ**”
[Awareness] โดยลำดับ ย่อมมีฉนั้นนั่นแล

จบ ว่าด้วย ปราโมทย์ในสมถภาวนา -----

อย่างไรก็ตาม ให้ผู้ปฏิบัติธรรมพิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับ คำว่า “**สัจญญา-สัจญญาขั้น**” ดังนี้

ว่าด้วย **สัจญญาขั้น**

(พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้า 8-11 FILE 77)

[๑๔] “**สัจญญาขั้น**” เป็นไฉน

สัจญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ (๑) สัจญญาอดีต (๒) สัจญญาอนาคต (๓) สัจญญาปัจจุบัน (๔) สัจญญาภายใน (๕)
สัจญญาภายนอก (๖) สัจญญาหยาบ-สัจญญาละเอียด (๗) สัจญญาทรม-สัจญญาประณีต (๘) สัจญญาไกล (๙)
สัจญญาใกล้ ประมวลย่อเข้าเป็นกองเดียวกัน นี้เรียกว่า “**สัจญญาขั้น**” [กองสัจญญา-ส่วนที่เป็นความกำหนด
หมายให้จำอารมณ์นั้นๆ ได้-ความกำหนดได้หมายรู้ในอารมณ์ ๖: ตา-หู-จมูก-ลิ้น-โผฏฐัพพะ-ธรรมารมณ์]

[๑๕] ในสัจญญาขั้น [Perception] นั้น (๑) “**สัจญญาอดีต**” เป็นไฉน

สัจญญาใด ล่วงไปแล้ว ดับแล้ว ปราศไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นแล้ว ปราศไป
แล้ว ที่เป็นอดีตสงเคราะห์เข้ากับส่วนอดีต ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาตสัจญญา โสตสัมผัสสชาตสัจญญา ฆานสัมผัสสชา
ตสัจญญา ชิวหาสัมผัสสชาตสัจญญา กายสัมผัสสชาตสัจญญา มโนสัมผัสสชาตสัจญญา นี้เรียกว่า “**สัจญญาอดีต**”

(๒) “**สัจญญาอนาคต**” เป็นไฉน

สัจญญาใด ยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดยิ่ง ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่
เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอนาคตสงเคราะห์เข้ากับส่วนอนาคต ได้แก่ จักขุสัมผัสส
ชาตสัจญญา โสตสัมผัสสชาตสัจญญา ฆานสัมผัสสชาตสัจญญา ชิวหาสัมผัสสชาตสัจญญา กายสัมผัสสชาตสัจญญา มโน
สัมผัสสชาตสัจญญา นี้เรียกว่า “**สัจญญาอนาคต**”

(๓) “**สัจญญาปัจจุบัน**” เป็นไฉน

สัจญญาใด เกิดแล้ว เป็นแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดยิ่งแล้ว ปรากฏแล้ว เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นพร้อม
แล้ว ตั้งขึ้นแล้ว ตั้งขึ้นพร้อมแล้วที่เป็นปัจจุบันสงเคราะห์เข้ากับส่วนปัจจุบัน ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาตสัจญญา
โสตสัมผัสสชาตสัจญญา ฆานสัมผัสสชาตสัจญญา ชิวหาสัมผัสสชาตสัจญญา กายสัมผัสสชาตสัจญญา มโนสัมผัสสชา
ตสัจญญา นี้เรียกว่า “**สัจญญาปัจจุบัน**”

[๑๖] (๔) “**สัญญาภายใน**” เป็นไฉน

สัญญาใดของสัตว์นั้นๆ เอง ซึ่งมีในตน เฉพาะตน เกิดในตนเฉพาะบุคคล อันกรรมที่สัมปยุตด้วยคณหาทิฏฐิ ยึดครอง ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาตสัญญา โสตสัมผัสสชาตสัญญา ฆานสัมผัสสชาตสัญญา ชิวหาสัมผัสสชาตสัญญา กายสัมผัสสชาตสัญญา มโนสัมผัสสชาตสัญญา นี้เรียกว่า “**สัญญาภายใน**”

(๕) “**สัญญาภายนอก**” เป็นไฉน

สัญญาใด ของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นนั้นๆ ซึ่งมีในตน เฉพาะตน เกิดในตน เฉพาะบุคคล อันกรรมที่สัมปยุต ด้วยคณหาทิฏฐิยึดครอง ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาตสัญญา โสตสัมผัสสชาตสัญญา ฆานสัมผัสสชาตสัญญา ชิวหา สัมผัสสชาตสัญญา กายสัมผัสสชาตสัญญา มโนสัมผัสสชาตสัญญา นี้เรียกว่า “**สัญญาภายนอก**”

[๑๗] (๖) “**สัญญาหยาบ–สัญญาละเอียด**” เป็นไฉน

สัญญาอันเกิดแต่ “**ปฏิขัมผัส**” [คือ สัญญาเกิดแต่ปัญจวาร] เป็นสัญญาหยาบ สัญญาอันเกิดแต่ “**อริวจน สัมผัส**” [คือ สัญญาเกิดแต่มนทวาร] เป็นสัญญาละเอียด กุศลสัญญาเป็นสัญญาหยาบ กุศลสัญญาและอัป ยากตสัญญาเป็นสัญญาละเอียด กุศลสัญญาและอกุศลสัญญาเป็นสัญญาหยาบ อัปยากตสัญญาเป็นสัญญา ละเอียด สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุข เวทนาเป็นสัญญาละเอียด สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่สัมปยุต ด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาละเอียด สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสัญญาหยาบ สัญญาของผู้เข้า สมาบัติเป็นสัญญาละเอียด สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอา สวะเป็นสัญญาละเอียด หรือพึงทราบสัญญาหยาบ สัญญาละเอียด โดยอาศัยเทียบเคียงสัญญานั้นๆ เป็นชั้นๆ ไป

[๑๘] (๗) “**สัญญาทรม–สัญญาประณีต**” เป็นไฉน

อกุศลสัญญาเป็นสัญญาทรม กุศลสัญญาและอัปยากตสัญญาเป็นสัญญาประณีต กุศลสัญญาและอกุศล สัญญาเป็นสัญญาทรม อัปยากตสัญญาเป็นสัญญาประณีต สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา เป็นสัญญา ทรม สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาประณีต สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุข เวทนาและทุกขเวทนาเป็นสัญญาทรม สัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาประณีต สัญญา ของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสัญญาทรม สัญญาของผู้เข้าสมาบัติเป็นสัญญาประณีต สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอา สวะเป็นสัญญาทรม สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาประณีต หรือพึงทราบสัญญาทรม สัญญาประณีต โดยอาศัยเทียบเคียงสัญญานั้นๆ เป็นชั้นๆ ไป

[๑๕] (๘) “**สัญญาไกล**” เป็นไฉน

อกุศลสัญญาเป็นสัญญาไกลจากกุศลสัญญาและอัพยาทสัญญา กุศลสัญญาและอัพยาทสัญญาเป็นสัญญาไกลจากอกุศลสัญญา กุศลสัญญาเป็นสัญญาไกลจากอกุศลสัญญาและอัพยาทสัญญา อกุศลสัญญาและอัพยาทสัญญาเป็นสัญญาไกลจากกุศลสัญญา อัพยาทสัญญาเป็นสัญญาไกลจากกุศลสัญญาและอกุศลสัญญา กุศลสัญญาและอกุศลสัญญาเป็นสัญญาไกลจากอัพยาทสัญญา สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสัญญาไกลจากสัญญาของผู้เข้าสมาบัติ สัญญาของผู้เข้าสมาบัติ เป็นสัญญาไกลจากสัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่า “**สัญญาไกล**”

(๙) “**สัญญาใกล้**” เป็นไฉน

อกุศลสัญญาเป็นสัญญาใกล้กับอกุศลสัญญา กุศลสัญญาเป็นสัญญาใกล้กับกุศลสัญญา อัพยาทสัญญาเป็นสัญญาใกล้กับอัพยาทสัญญา สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ สัญญาของผู้เข้าสมาบัติเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาของผู้เข้าสมาบัติ สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่า “**สัญญาใกล้**” หรือ พิงทราบสัญญาไกลสัญญาใกล้ โดยอาศัยเทียบเคียงสัญญานั้นๆ เป็นชั้นๆ ไป

“ฌาน ๔-รูปฌาน ๔” —ว่าด้วย “กุศลฌาน-อตุกกนัย” [ฌานพื้นฐานที่ต้องฝึกก่อนฌานอื่นๆ] โดยใช้ “กรรมฐาน ๔๐” โดยใช้ “ปฐมวิกสิณ” เป็นอารมณ์แห่งกรรมฐาน แต่ก็ควรเริ่มที่ “อานาปานสติ” ก่อนจะฝึกด้วย “กสิณ ๑๐” หรือกรรมฐานอื่นๆ ต่อไป และควรฝึกอบรม “กุศลฌาน” เป็นหลักก่อน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) “ปฐมฌาน” มีองค์ฌาน ๕ ได้แก่ “วิตก-วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา” ดังนี้

“ภิกษุในศาสนา นี้ เจริญมรรคปฏิบัติ (คูปทที่ ๒-มรรคมืองค์ ๘) เพื่อเข้าถึงรูปภพ สัจจจากกาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีปฐมวิกสิณเป็นอารมณ์ ประกอบด้วยวิตก วิจาร์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่เวกอยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๕ คือ “วิตก-วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา แห่งจิต” มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า “ปฐมฌานกุศล” ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน”

(๒) “ทุติยฌาน” มีองค์ฌาน ๓ ได้แก่ “ปีติ-สุข-เอกัคคตา” ดังนี้

“ภิกษุในศาสนา นี้ เจริญมรรคปฏิบัติ เพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุทุติยฌานที่มีปฐมวิกสิณเป็นอารมณ์ เป็นไปในภายใน [เป็นของภายในเฉพาะตน] เป็นธรรมชาติผ่องใส [ความปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง] เพราะวิตกวิจาร์สงบ [ระงับ เข้าไประงับ ดับไป ดับไปอย่างราบคาบถูกทำให้พินาศไป ถูกทำให้พินาศไปด้วยดี ถูกทำให้เหือดแห้ง ถูกทำให้เหือดแห้งด้วยดี ถูกทำให้มีที่สุคปราศไปแล้ว] เป็นธรรมชาติผ่องใส [ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ สมาธิในทริย สมาธิพละ สัมมาสมาธิ] ไม่มีวิตก [ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ความดำริ ความที่จิตแนบอยู่ในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทอยู่ในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ สัมมาสังกัปปะ = วิตก] ไม่มี วิจาร์ [ความตรอง ความพิจารณา ความตามพิจารณา ความเข้าไปพิจารณาอารมณ์ ความที่จิตสืบต่ออารมณ์ ความที่จิตเพ่งดูอารมณ์อยู่เนืองๆ = วิจาร์] มีแต่ปีติและสุขอัน เกิดแต่สมาธิ [ความผ่องใส ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต เกิดแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏแล้ว ในสมาธินี้] อยู่ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๓ คือ “ปีติ-สุข-เอกัคคตาแห่งจิต” มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า “ทุติยฌานกุศล” ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน”

(๓) “ตติยฌาน” มีองค์ฌาน ๒ ได้แก่ “สุข-เอกัคคตา” ดังนี้

“ภิกษุในศาสนา นี้ เจริญมรรคปฏิบัติ เพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะคลายปีติได้อีกด้วย จึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่มีปฐมวิกสิณเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นฌานที่พระอรหันต์ทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มิจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๒ คือ “สุข-เอกัคคตาแห่งจิต” มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า “ตติยฌานกุศล” ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน”

(๔) “**จตุตถฌาน**” มืองค์ฌาน ๒ ได้แก่ “**อุเบกขา-เอกัคคตา**” ดังนี้

“ภิกษุในศาสนา นี้ เจริญมรรคปฏิบัติ เพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุจตุตถฌานที่มีปฏิเวทวิภังค์เป็นอารมณ์ ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้เพราะ โสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติ บริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา อยู่ในสมัยใด ฌานมืองค์ ๒ คือ “**อุเบกขา-เอกัคคตาแห่งจิต**” มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า “**จตุตถฌานกุศล**” ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน”

“**อรุปฌาน ๔**” หมายถึง ฌานมีรูปธรรมเป็นอารมณ์แห่งกรรมฐาน ฌานที่เป็นอรุปาวจร นั่นคือ “**อรุปฌาน**” ฌานของสัตว์ผู้เข้าถึง “**อรุปฌาน**” คือ ฌานของอรุปพรหม ได้แก่

- (๑) “**อากาศานัญญาตนะ**” คือ ฌานอันกำหนดอากาศคือช่องว่างหาที่สุคมีได้เป็นอารมณ์แห่งกรรมฐาน หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้ หรือ จิตและเจตสิกของผู้เข้าอากาศานัญญาตนฌาน หรือของผู้ปฏิบัติในอากาศานัญญาตนภูมิ หรือของพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขใน **ภิกขุธรรม** [สิ่งที่มองเห็น คือ ชาตินี้-ทันเห็น] นั่นคือ —“**อากาศ**” คือ ธรรมชาติอันนับว่าอากาศ ความว่างเปล่า ธรรมชาติอันนับว่าความว่างเปล่า ช่องว่าง ธรรมชาติอันนับว่าช่องว่าง อันมหาภูตรูป ๔ ไม่ถูกต้องแล้ว อันใด นี้เรียกว่า “**อากาศ**” ภิกษุตั้งจิตไว้ ตั้งจิตไว้ด้วยดี แผ่จิตไปไม่มีที่สุด ในอากาศ นั้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “**อากาศไม่มีที่สุด**”
- (๒) “**วิญญาณัญญาตนะ**” คือ ฌานอันกำหนดวิญญาณหาที่สุคมีได้เป็นอารมณ์แห่งกรรมฐาน หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้ หรือ จิตและเจตสิกของผู้เข้าวิญญาณัญญาตนฌาน หรือของผู้ปฏิบัติในวิญญาณัญญาตนภูมิ หรือของพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขใน **ภิกขุธรรม** [สภาวะหรือเรื่องซึ่งเห็นได้ คือ ปัจจุบัน] นั่นคือ —ภิกษุ พิจารณาอากาศอันวิญญาณถูกต้องแล้วนั้นแล แผ่จิตไปไม่มีที่สุด ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “**วิญญาณ ไม่มีที่สุด**”
- (๓) “**อากิญจัญญาตนะ**” คือ ฌานอันกำหนดสภาวะที่ไม่มีอะไร เป็นอารมณ์แห่งกรรมฐาน หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้ หรือ จิตและเจตสิกของผู้เข้าอากิญจัญญาตนฌาน หรือของผู้ปฏิบัติในอากิญจัญญาตนภูมิ หรือของพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขใน **ภิกขุธรรม** นั่นคือ —ภิกษุพิจารณาเห็นว่า วิญญาณนั้นแลไม่มี ไม่ปรากฏ อันตรธานไป น้อยหนึ่งไม่มี ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “**วิญญาณ น้อยหนึ่งไม่มี**”
- (๔) “**เนวตัณญาเนตัญญาตนะ**” คือ ฌานอันเข้าถึงภาวะมีตัณญาก็ไม่ใช่ ไม่มีตัณญาก็ไม่ใช่ หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้ หรือจิตและเจตสิกของผู้เข้าเนวตัณญาเนตัญญาตนฌาน หรือของผู้ปฏิบัติในเนวตัณญาเนตัญญาตนภูมิหรือของพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขใน **ภิกขุธรรม** นั่นคือ —ภิกษุ พิจารณาอากิญจัญญาตนนั้นแล โดยความสงบ เจริญสมาบัติอันมีสังขารเหลืออยู่ ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “**มิใช่ผู้มีตัณญาและมิใช่ผู้ไม่มีตัณญา**” (คล้ายว่า “**ไม่มีกรรมทรงจำนึกคิดเหลืออยู่**” พอ “**เข้านิโรธสมาบัติ**” ความทรงจำ-ตัณญา กับความรู้สึก-เวทนา ก็หายไปหมดเลย)

[๓๕๕] อนุப்புพวิหาร ๕

(พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 252-253 FILE 16)

“อนุப்புพวิหาร ๕” หมายถึง ภาวการณ์เข้าถึงด้วยสัญญาในวิหารธรรมแห่งสมถภาวนา ที่มีลำดับความละเอียดประณีตจาก “ฌานสมาบัติ-สมาบัติ ๘” ถึง “นิโรธสมาบัติ ๑” [ให้เปรียบเทียบกับการศึกษาสภาวะธรรม ตามแนวอนุโลมปฏิจาสุมุปปาท] ดังนี้

- (๑) คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ **สังัดจากกามทั้งหลาย สังัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย** เข้าถึง **ปฐมฌาน** มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดแต่เวกอยู่
- (๒) ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าถึง **ทุติยฌาน** มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น [การเข้าสมาธิที่มีจุดหมายเป็นหนึ่ง] เพราะ **วิตกวิจารณ์สงบ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์** มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่
- (๓) ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ **มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย** เพราะ **ปีติ** ปราศจากไป เข้าถึง **ตติยฌาน** ที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย กล่าวสรรเสริญว่า: “**ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้ที่มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข**” ดังนี้
- (๔) ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าถึง **จตุตถฌาน** **ไม่มีทุกข์และสุข เพราะละทุกข์และสุข** ลำดับ โสมนัสโทมนัสในกาลก่อน **มีอุเบกขา** เป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์ [สัมมาสติ-สติปัญญา ๔] อยู่
- (๕) ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะก้าวล่วง **รูปสัญญา** ได้โดยประการทั้งปวง [ความกำหนดในรูปธรรม อันเป็นอารมณ์แห่งรูปฌาน] หหมด เพราะ **ปฏิขณสัญญา** ดับไป [ความกำหนดในปฏิขณะ = อรติ-โทสะ] หหมด เพราะไม่ใส่ใจซึ่ง **นามตตสัญญา** [ความกำหนดมีอาการต่างๆ กัน] หหมด [แล้วถืออากาศเป็นอารมณ์] เข้าถึง **อากาธานัญญาตนะ** ด้วยมโนการว่า อากาศหาที่สุคมิได้ ดังนี้อยู่
- (๖) ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะก้าวล่วงซึ่ง **อากาธานัญญาตนะ** โดยประการทั้งปวง แล้วเข้าถึง **วิญญาณัญญาตนะ** ด้วยมโนการว่า วิญญาณ หาที่สุคมิได้ ดังนี้อยู่
- (๗) ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะก้าวล่วง **วิญญาณัญญาตนะ** โดยประการทั้งปวง แล้วเข้าถึง **อากิญจัญญาตนะ** ด้วยมโนการว่า ไม่มีอะไร ดังนี้อยู่
- (๘) ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะก้าวล่วง **อากิญจัญญาตนะ** โดยประการทั้งปวง แล้วเข้าถึง **เนวสัญญานาสัญญาตนะ** อยู่
- (๙) ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะก้าวล่วง **เนวสัญญานาสัญญาตนะ** โดยประการทั้งปวง แล้วเข้าถึง **สัญญาเวทยิตนิโรธ** อยู่

จบ อนุப்புพวิหาร ๕ -----

[๓๕๖] อนุப்புพนิโรธ ๕

(พระสูตรต้นตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 253-254 FILE 16)

“อนุப்புพนิโรธ ๕” หมายถึง ภาวการณ์ดับออกจากสัญญาในวิหารธรรมแห่งสมถภาวนา ที่มีลำดับความละเอียดประณีตจาก “ฌานสมาบัติ-สมาบัติ ๘” ถึง “นิโรธสมาบัติ ๑” [ให้เปรียบเทียบกับ การพิจารณา สภาวธรรม ตามแนวปฏิบัติโลมปฏิบัติจสมุปปาท] ดังนี้

- (๑) กามสัญญา ของท่านผู้เข้า ปฐมฌาน ย่อมดับไป
- (๒) วิตก-วิจารณ์ ของท่านผู้เข้า ทุตถิฌาน ย่อมดับไป
- (๓) ปีติ ของท่านผู้เข้า ตุตถิฌาน ย่อมดับไป
- (๔) ลมอัสสาสะและลมปัสสาสะ ของท่านผู้เข้า จตุตถฌาน ย่อมดับไป
- (๕) รูปสัญญา ของท่านผู้เข้า อากาธานัญญาตนะ ย่อมดับไป
- (๖) อากาธานัญญาตนะสัญญา ของท่านผู้เข้า วิญญาณัญญาตนะ ย่อมดับไป
- (๗) วิญญาณัญญาตนะสัญญา ของท่านผู้เข้า อากิญจัญญาตนะ ย่อมดับไป
- (๘) อากิญจัญญาตนะสัญญา ของท่านผู้เข้า เนวสัญญานาสัญญาตนะ ย่อมดับไป
- (๙) สัญญาและเวทนา ของท่านผู้เข้า สัญญาเวทยิตนิโรธ ย่อมดับไป

คุณของท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลาย ๕ เหล่านี้แล อันพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดด้วยกัน พึงสังคายนา ไม่พึงโต้แย้งกันในธรรมนั้น การที่พรหมจรรย์นี้ยังยืนตั้งอยู่ตลอดกาลนานนั้น พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความอนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

จบ อนุப்புพนิโรธ ๕ -----

ข้อสังเกต: ในการพิจารณาสภาวธรรมในขณะจิตไม่ว่าหมองหรือเศร้าหมอง จิตสหระคด้วยนิวรรณ์หรืออุปกิเลส ซึ่งเป็นอุปสรรคปิดกั้นไม่ให้เข้าถึงคุณธรรมได้ ไม่เกิด “ความปรารถนาแห่งเอกัคคตาเจตสิก” ฉะนั้น “ปีติ-ปัสสัทธิ-สุข” ย่อมไม่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เช่นเดียวกัน นั่นคือ ไม่ประกอบด้วยความอยากความศรัทธา [ศรัทธาและนันทะ] ที่จะเป็นอารมณ์ในการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ ให้บังเกิดขึ้น “จิตเป็นธรรมชาติวิจิตร” [มีอิทธิ-ฤทธิ์-เดช-ปาฏิหาริย์] ที่แสดงถึง “ความต่างแห่งกรรม” อันเป็น “นามรูปแห่งเบญจขันธ์ในวัฏฏะ” ความปีติปรารถนาลงจากกิเลสทั้งหลายจึงเป็นสุขและสมาธิ นั่นเอง

“ธรรมสมาธิ ๕” หมายถึง ธรรมที่ทำให้เกิดความมั่นคงในธรรม เกิดความมั่นใจในการปฏิบัติธรรม ถูกต้อง [ธัมมานุষ্ঠมมปฏิปทา] กำจัดความขี้ใจสงสัยเสียได้ เมื่อเกิด “ธรรมสมาธิ” คือ “ความมั่นคงในธรรม” ก็จะเกิด “จิตตสมาธิ” คือ “ความตั้งมั่นของจิต” ได้แก่

- (๑) “ปราโมทย์” [Gladness] คือ ความปลื้มใจ ความชื่นบานใจ ร่าเริงสดใสร่าเริง
- (๒) “ปีติ” [Rapture] คือ ความอึ้งใจ ความดื่มด่ำ ความปลาทปลื้มเต็มไปทั้งตัว ได้แก่
 - (๑) “ขุททกปีติ” คือ ปีติเล็กน้อย พอขนชูขนน้ำตาไหล
 - (๒) “ขณิกปีติ” คือ ปีติชั่วขณะ ทำให้รู้สึกแปลกๆ เป็นขณะๆ จุกฟ้าแลบ
 - (๓) “โถกกันติกปีติ” คือ ปีติเป็นระลอกเป็นพักๆ ให้รู้สึกชูลงมาๆ ในกาย จุกคลื่นซัดต้องฟัง
 - (๔) “อุพเพกขปีติ-อุพเพกขปีติ” คือ ปีติไหลตลอด เป็นอย่างแรงให้รู้สึกใจฟูแสดงอาการหรือทำการบางอย่างโดยมิได้ตั้งใจ เช่น เปล่งอุทาน เป็นต้น หรือให้รู้สึกตัวเบาลอยขึ้นไปในอากาศ
 - (๕) “พรณปีติ” คือ ปีติซาบซ่าน ให้รู้สึกเย็นซ่านแผ่เอิบอาบไปทั่วสรรพางค์ ปีติที่ประกอบด้วยสมาธิ ท่านมุ่งเอาข้อนี้
- (๒) “ปัสสัทธิ” [Tranquility] คือ ความสงบเย็นกายใจ ความผ่อนคลายรื่นสบาย
- (๓) “สุข” [Happiness] คือ ความสุขจำขึ้นทั่วทั้งตัวที่ประณีตอย่างยิ่ง
- (๔) “สมาธิ-เอกัคคตา” [Concentration] คือ ภาวะจิตใจตั้งเรียบสงบแน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน อยู่ในอารมณ์เดียว

“ฌาน ๔-รูปฌาน ๔” [อารัมมณูปนิชฌาน] หมายถึง ภาวะจิตที่เพ่งอารมณ์จนแน่วแน่ ได้แก่

- (๑) “ปฐมฌาน-ฌานที่ ๑” มีองค์ ๕ คือ วิตก-วิจารณ์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา
- (๒) “ทุติยฌาน-ฌานที่ ๒” มีองค์ ๓ คือ ปีติ-สุข-เอกัคคตา
- (๓) “ตติยฌาน-ฌานที่ ๓” มีองค์ ๒ คือ สุข-เอกัคคตา
- (๔) “จตุตถฌาน-ฌานที่ ๔” มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา-เอกัคคตา

“องค์ฌาน” [ฌานจก] หมายถึง องค์ประกอบของฌาน-องค์ธรรมทั้งหลายที่ประกอบกันเข้าเป็นฌานขั้นหนึ่งๆ ได้แก่

- (๑) “วิตก” [Thought Conception] คือ ความตรึกอารมณ์
- (๒) “วิจารณ์” [Discursive Thinking] คือ ความตรองหรือพิจารณาอารมณ์
- (๓) “ปีติ” [Rapture] คือ ความปลาทปลื้มในอารมณ์-ความอึ้งใจ
- (๔) “สุข” [Happiness] คือ ความสบายใจ-ความชุ่มชื่นใจ
- (๕) “อุเบกขา” [Equanimity] คือ ความมีจิตเรียบสมดุลเป็นกลาง
- (๖) “เอกัคคตา” [One-Pointedness] คือ ความมีอารมณ์เป็นอันเดียว

“วสี ๕” [Mastery] หมายถึง ความชำนาญคล่องแคล่ว ตามนัยนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมจักต้องฝึกตน [พรหมจริยธรรม: ตบะ-พรหมจรรย์-สัญญา-ทมะ = ความเพียร-ความสังคจากาม-ความสำรวม-ฝึกตน] จนรู้เข้าใจตนเอง [อัตตสัมปทา: Self-Actualization การเข้าถึงจิตวิญญาณแห่งตน] เห็นจิตอริยมุตติของตน เห็นเหตุแห่งความเจริญ ความเสื่อม อุบายวิธีแก้ไข [โกศล ๓: อายโกศล-อปลายโกศล-อปลายโกศล] ที่ปรับปรุงตนให้ดีขึ้น จนรวมถึง การเข้าถึงกระแสแห่งภาวนากรรมได้อย่างถูกต้อง [ภาวนา ๔: กายภาวนา-สีกภาวนา-จิตตภาวนา-ปัญญาภาวนา ซึ่งแสดงคุณสมบัติแห่งบุคคลด้วย ภาวิต ๔: ภาวิตกาย-ภาวิตศีล-ภาวิตจิต-ภาวิตปัญญา เรียกว่า “ภาวิตัตต์” = พระอรหันต์แห่งพรหมจรรย์นี้] ได้แก่

- (๑) “**อวัชชนวสี**” [Mastery in Advirting to Absorption] คือ ความชำนาญคล่องแคล่วในการนึกตรวจองค์ฌานที่ตนได้ออกมาแล้ว
- (๒) “**สมาปัชชนวสี**” [Mastery in Entering Absorption] คือ ความชำนาญคล่องแคล่วในการที่เข้าฌานได้รวดเร็วทันที
- (๓) “**อธิฐานวสี**” [Mastery in Determining Absorption] คือ ความชำนาญคล่องแคล่วในการที่จะรักษาไว้มิให้ฌานจิตต์นั้นตกกว้างค์
- (๔) “**วุฏฐานวสี**” [Mastery in Rising therefrom] คือ ความชำนาญคล่องแคล่วในการจะออกจากฌานเมื่อใดก็ได้ตามต้องการ
- (๕) “**ปัจจเวกชนวสี**” [Mastery in Retrospection] คือ ความชำนาญคล่องแคล่วในการพิจารณาทบทวนองค์ฌาน

“วิเวก ๓” [Detachment or Seclusion] หมายถึง ความสังัด-ความปลีกออก ได้แก่

- (๑) “**กายวิเวก**” [Bodily Seclusion] คือ อยู่ในที่สังัด ได้แก่ อยู่ในที่สังัดที่ดี ดำรงอิริยาบถและเที่ยวไปผู้เดียวก็ดี
- (๒) “**จิตตวิเวก**” [Mental Seclusion] คือ จิตสงบ ความสังัดใจ ได้แก่ ทำจิตให้สงบผ่องใส สังคจากนิวรณ์ สังโยชน์ และอนุสัย เป็นต้น หมายเอาจิตแห่งท่านผู้บรรลุ (๑) “**รูปฌาน ๔**” [เตวิชโช-ผู้ได้วิชา ๓ คือ ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ] (๒) “**อริยมรรค ๔**” คือ ผู้ถึงพร้อมด้วย “**ขย ญาณ**” ได้แก่ ญาณในอริยมรรค อันทำให้กิเลสสิ้นไป ญาณของผู้พร้อมด้วยมรรค และ (๓) “**อริยผล ๔**” คือ ผู้ถึงพร้อมด้วย “**อนุปปเท ญาณ**” ได้แก่ ญาณในอริยผล อันเป็นผลที่ยังไม่เกิดโดยปฏิบัติสันทิ หรือที่เกิดขึ้นในที่สุดแห่งความไม่เกิดขึ้นแห่งกิเลสที่มรรคนั้นๆ มาได้แล้ว ญาณของผู้พร้อมด้วยผล
- (๓) “**อุปธิวิเวก**” [Seclusion from the Essentials of Existence] คือ หมดกิเลสความสังคอุปธิ ได้แก่ ธรรมเป็นที่สงบระงับสังขารทั้งปวง ปราศจากกิเลสที่ดี ขันธ์ที่ดี อภิสังขารที่ดี ที่เรียกว่า “**อุปธิ**” โดยตั้งจิตอธิษฐานมั่นหมายเอาพระนิพพาน

สำหรับ “ภาวะจิต” [อารมณ์ในกรรมฐาน–สภาวะธรรม] ที่ประสบความสำเร็จจาก *การเจริญสมถภาวนา* [Meditative Concentration = *ธรรมสมาธิ ๕*: The Concentration of the Dhamma และ *สมถผล ๘* [ญาณในธรรมอุปการะแก่สมาธิ ๘]: The Power of Tranquility] จนบรรลุถึง “จตุตถฌาน” [จิตประภัสสร] กับ *การเจริญวิปัสสนาภาวนา* [Insight Practice] จนบรรลุถึง “ญาณก่อนวิปัสสนาญาณ” [ญาณ ๓: นามรูปปริจเฉทญาณ–ปัจจุยปริคคหญาณ–สัมมสนญาณ หรือ *วิปัสสนูปกิเลส ๑๐*–The Ten Defilements of Insight] ซึ่งมีสภาวะธรรมทั้งหมด ๑๘ ประการ [*สหชาตธรรม*: Co-Nascence] ดังนี้

- (๑) “**เนกขัมมะ**” [Renunciation: สมณธรรม] คือ ความปลอดจากความโลก
- (๒) “**อัปยาบาท**” [Non-III-Will] คือ ความไม่คิดร้าย
- (๓) “**อาโลกลตัณญา**” [The Perception of Light] คือ ความกำหนดหมายสว่างด้วยปัญญา
- (๔) “**อวิกเขปะ**” [Non-Distracton] คือ ความไม่หวั่นไหว
- (๕) “**ธรรมวัตถาน**” [The Defining of Phenomena] คือ การกำหนดธรรม
- (๖) “**ญาณ**” [Knowledge] คือ ความรู้ที่คมชัด [ฉาน–สงบวิเวก ย่อมละอวิชชาได้ เช่นกัน]
- (๗) “**ปราโมทย์**” [Gladness] คือ ความชื่นบานใจ–ความร่าเริงสดใส
- (๘) “**กุศลธรรมทั้งปวง**” [All Unwholesome Things] คือ ภาวะที่เจริญรุ่งเรือง
- (๙) “**ปีติ**” [Rapture] คือ ความอิ่มใจ–ความปลื้มใจ
- (๑๐) “**ปัสสัทธิ**” [Tranquility] คือ ความสงบเย็นกายใจ–ความอ่อนคลายรื่นสบาย
- (๑๑) “**สุข**” [Pleasure] คือ ความสุขนำขึ้นทั่วทั้งตัวที่ประณีตอย่างยิ่ง
- (๑๒) “**สมาธิ**” [เอกัคคตา: Concentration] คือ ความสงบอยู่ตัวมั่นสนิทของจิตใจ
- (๑๓) “**โอภาส**” [Luminous Aura] คือ แสงสว่างไปทั่วทั้ง ๔ ทิศ อัน โชติช่วงและไพบุลย์
- (๑๔) “**อธิโมกข์**” [Determination] คือ ศรัทธาแรงกล้าที่ทำให้ใจผ่องใสอย่างยิ่ง
- (๑๕) “**ป็คคาหะ**” [Exertion] คือ ความเพียรที่พอดี
- (๑๖) “**อุปัฏฐาน**” [Established Mindfulness] คือ สติแก่กล้า–สติชัด
- (๑๗) “**อุเบกขา**” [Equanimity] คือ ความมีจิตเป็นกลาง
- (๑๘) “**นิกันติ**” [Delight] คือ ความพอใจ–จิตใจ

นอกจากนี้ ก็ให้ผู้ปฏิบัติธรรมพิจารณาศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมในรายละเอียดเนื้อหา คำว่า “**สมถธรรม**” [ธรรม ๓๗ ประการ: Calmness or Tranquility] โดยมีนัยเริ่มด้วยข้อปฏิบัติอันยิ่งจาก “**เนกขัมมวิตก**” [สมณธรรม: Monastic Observances] หมายถึง ความตริกลอดจากกาม ความนึกคิดในทางเสียดสละ ไม่คิดในการปรนเปรอสนองความอยากของตน หรือการถือสิกขาบท อันเป็นข้อบัญญัติพระวินัยแก่พระสงฆ์สาวกของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ “**การออกบวช–การถือเพศสมณะ**” [เนกขัมม–เนกขัมมบารมี: The Perfection of Renunciation] ในพระพุทธศาสนา ที่สัมปยุตต์อยู่ในทั้งสมถภาวนากับวิปัสสนาภาวนา ดังนี้

[๗๒๕] คำว่า “สมณธรรม” [ธรรมสงบ-ธรรม ๓๗ ประการ] ความว่า:
(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๒ - หน้าที่ 802 FILE 69)

[A] ฝ่ายสมณฑล [ปัญญาในสมาธิ-อารัมมณูปนิชฌาน]

[๑] ในอันดับ ข้อ ๑-๗ คือ **ญาณในธรรมอุปการะแก่สมาธิ ๘** [ปริตตะ-กามาวจร]

- (๑) เพราะท่านละ “**กามฉันทะ**” ได้แล้ว “**เนกขัมมะ**” จึงเป็น “**สมณธรรม**” [Monastic Observances]
- (๒) เพราะท่านละ “**พยาบาท**” ได้แล้ว “**อัพยาบาท**” จึงเป็นสมณธรรม
- (๓) เมื่อท่านละ “**ถีนมิทตะ**” ได้แล้ว “**อาโลกสัญญา**” จึงเป็นสมณธรรม
- (๔) เพราะท่านละ “**อุทธีจจะ**” ได้แล้ว “**อวิกเขปะ**” จึงเป็นสมณธรรม
- (๕) เพราะท่านละ “**วิจิกิจฉา**” ได้แล้ว “**ธรรมวัตถาน**” จึงเป็นสมณธรรม
- (๖) เพราะท่านละ “**อวิชชา**” ได้แล้ว “**ญาณ**” [ฌาน] จึงเป็นสมณธรรม
- (๗) เพราะท่านละ “**อรติ**” ได้แล้ว “**ปราโมทย์**” จึงเป็นสมณธรรม

หมายเหตุ: นับจากขั้นนี้ไป เรียกว่า “**กุศลธรรมทั้งปวง**” = (๑) **มหัคคตะ** [ขั้นระหว่าง กามาวจร กับ โลกุตตระ] และ (๒) **อปัปมาณะ**

[๒] ในอันดับ ข้อ ๘-๑๑ คือ **รูปฌาน ๔** [มหัคคตะ-รूपาวจร]

- (๘) เพราะท่านละ “**นิวรณ์**” ได้แล้ว “**ปฐมฌาน**” [วิตก-วิจารณ์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา] จึงเป็นสมณธรรม
- (๙) เพราะท่านละ “**วิตก-วิจารณ์**” ได้แล้ว “**ทุติยฌาน**” [ปีติ-สุข-เอกัคคตา] จึงเป็นสมณธรรม
- (๑๐) เพราะท่านละ “**ปีติ**” ได้แล้ว “**ตติยฌาน**” [สุข-เอกัคคตา] จึงเป็นสมณธรรม
- (๑๑) เพราะท่านละ “**สุข**” ได้แล้ว “**จตุตถฌาน**” [อุเบกขา-เอกัคคตา = จิตประภัสสร] จึงเป็นสมณธรรม

[๓] ในอันดับ ข้อ ๑๒-๑๕ คือ **อรุปรฌาน ๔** [มหัคคตะ-อรุปราวจร]

- (๑๒) เพราะท่านละ “**รูปสัญญา-ปฏิมสัญญา-นันทตสัญญา**” ได้แล้ว “**आกาสาณัญญาตนสมาบัติ**” จึงเป็นสมณธรรม
- (๑๓) เพราะท่านละ “**आกาสาณัญญาตนสัญญา**” ได้แล้ว “**วิญญาณัญญาตนสมาบัติ**” จึงเป็นสมณธรรม
- (๑๔) เพราะท่านละ “**วิญญาณัญญาตนสัญญา**” ได้แล้ว “**आกิญญัญญาตนสมาบัติ**” จึงเป็นสมณธรรม
- (๑๕) เพราะท่านละ “**आกิญญัญญาตนสัญญา**” ได้แล้ว “**เนวสัญญานาสัญญาตนสมาบัติ**” จึงเป็นสมณธรรม

[B] ฝ่ายวิปัสสนาพละ [ปัญญาในวิปัสสนา-ลักษณะปนิชฌาน]

[๔] ในอันดับ ข้อ ๑๖-๓๓ คือ มหาวิปัสสนา ๑๘ [คั่นระหว่าง มหัคคตะ-อัปปมาณะ]

- (๑๖) เพราะท่านละ “นิจสัญญา” ได้แล้ว “อนิจจานุปัสสนา” จึงเป็นสมชรรรม
- (๑๗) เพราะท่านละ “สุขสัญญา” ได้แล้ว “ทุกขานุปัสสนา” จึงเป็นสมชรรรม
- (๑๘) เพราะท่านละ “อิตตสัญญา” ได้แล้ว “อนัตตานุปัสสนา” จึงเป็นสมชรรรม
- (๑๙) เพราะท่านละ “นันทสัญญา” [ความเพติดเพติน] ได้แล้ว “นิพพิทานุปัสสนา” จึงเป็นสมชรรรม
- (๒๐) เพราะท่านละ “ราคสัญญา” ได้แล้ว “วิราคานุปัสสนา” จึงเป็นสมชรรรม
- (๒๑) เพราะท่านละ “สมุทตสัญญา” ได้แล้ว “นิโรธานุปัสสนา” จึงเป็นสมชรรรม
- (๒๒) เพราะท่านละ “อาทานสัญญา” [ความสำคัญโดยความถ่อมมัน] ได้แล้ว “ปฏินิสัคคานุปัสสนา” จึงเป็นสมชรรรม
- (๒๓) เพราะท่านละ “ฉนสัญญา” [สำคัญว่าเป็นก่อน] ได้แล้ว “ขยานุปัสสนา” จึงเป็นสมชรรรม
- (๒๔) เพราะท่านละ “อายุหนา” [การประมวลมา] ได้แล้ว “วยานุปัสสนา” จึงเป็นสมชรรรม
- (๒๕) เพราะท่านละ “ฐวสัญญา” [สำคัญว่ายั่งยืน] ได้แล้ว “วิปริณามานุปัสสนา” จึงเป็นสมชรรรม
- (๒๖) เพราะท่านละ “นิमितตสัญญา” ได้แล้ว “อนิมิตตานุปัสสนา” จึงเป็นสมชรรรม
- (๒๗) เพราะท่านละ “ปณิธิสัญญา” [การตั้งมั่นแห่งกิเลส] ได้แล้ว “อัปปณิหิตานุปัสสนา” จึงเป็นสมชรรรม
- (๒๘) เพราะท่านละ “อภินิวส” [ยึดมั่น-อิตตภินิวส] ได้แล้ว “สุญญตานุปัสสนา” จึงเป็นสมชรรรม
- (๒๙) เพราะท่านละ “สาราทนาภินิวส” [ยึดมั่นด้วยยึดถือว่าเป็นสาระ] ได้แล้ว “อริปัญญาธรรมวิปัสสนา” จึงเป็นสมชรรรม [การเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง]
- (๓๐) เพราะท่านละ “สัมโมหาภินิวส” [ยึดมั่นด้วยความลุ่มหลง] ได้แล้ว “ยถาภูตญาณทัสนะ” จึงเป็นสมชรรรม
- (๓๑) เพราะท่านละ “อาลยาภินิวส” [ยึดมั่นในอาลัย] ได้แล้ว “อาทีนวานุปัสสนา” จึงเป็นสมชรรรม
- (๓๒) เพราะท่านละ “อัปปฏิสังขา” [ไม่พิจารณา] ได้แล้ว “ปฏิสังขานุปัสสนา” จึงเป็นสมชรรรม
- (๓๓) เพราะท่านละ “สังโยคาภินิวส” [ยึดมั่นในการประกอบกิเลส] ได้แล้ว “วิวิฏฐานุปัสสนา” จึงเป็นสมชรรรม

[๕] ในอันดับ ข้อ ๓๔-๓๗ คือ อริยมรรค ๔ [โมณะ = ญาณในอริยมรรค ๔ หรือ อัปปมาณะ-โลกุตตระ]

- (๓๔) เพราะท่านละ “กิเลสอันตั้งอยู่ในฐานเดียวกับทิวฐิ” ได้แล้ว “โสดาปัตติมรรค” จึงเป็นสมชรรรม
- (๓๕) เพราะท่านละ “กิเลสอย่างหยาบ” ได้แล้ว “สกทาคามิมรรค” จึงเป็นสมชรรรม
- (๓๖) เพราะท่านละ “กิเลสอย่างละเอียด” ได้แล้ว “อนาคามิมรรค” จึงเป็นสมชรรรม
- (๓๗) เพราะท่านละ “กิเลสทั้งปวง” ได้เด็ดขาดแล้ว “อรหัตตมรรค” จึงเป็นสมชรรรม

ดังนั้น ในทุกขั้นตอนของการถือข้อประพฤติปฏิบัติอันเป็นสัมมาปฏิบัติอันยิ่งในพระพุทธศาสนานั้น มีรากฐานเริ่มต้นจาก **ความเชื่อ-ความศรัทธาปสาทะ** [จิตสหระคด้วย **ปราโมทย์-อโหสิ**] ที่ประกอบด้วยการใช้เหตุผลอย่างถูกต้องตามคลองธรรม [โยนิโสมนสิการ] และการใช้ปัญญาด้วยปัญญาไหวพริบ [**อตุปปฏิสัมภิตาญาณ**-ปัญญาของพระอรหันต์] เมื่อเกิดความเลื่อมใสด้วยฉันทะ [นันทิ-นิกันติ] ย่อมเกิดความอึดอึดในธรรมทั้งปวงที่ปฏิบัติที่เห็นมรรคผล [**ธมฺมปีติ**: ผู้อึดอึดในธรรม-ผู้ตั้งธรรม] ที่เรียกว่า “**ปีติ**” นั่นเอง คำว่า “**ปีติ**” [Rapture] หมายถึง ความปลื้มใจอันแผ่ไพศาลที่แผ่ซ่านทั่วสรรพางค์ ที่จิตยังสหระคด้วยองค์ฌาน ๕ ในปฐมฌาน [จิตสังขระงับจากนิรณันต์ ๕ ได้แล้ว = **วิเวก**: Seclusion or Detachment] โดยหมายเอา “**พรหมปีติ**” (ข้อ ๕ ในปีติ ๕) คือ ปีติซาบซ่าน ใ้รู้สึกเย็นชานแผ่ไปทั่วสรรพางค์ ปีติที่ประกอบด้วยสมาธิ [เอกัคคตาแห่งวิเวก] เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติก็จะเกิดความสุข [สุข-Happiness] ทั้งหลายทั้งปวงนั้น ย่อมมีมูลเหตุมาจาก “**ปราโมทย์-Gladness**” ความยินดีปรีดาเมื่อจิตเป็นสมาธิ [จิตตสมาธิ-จิตระงับจากนิรณันต์ ๕] คำว่า “**ความปราโมทย์**” [เพราะจิตปฏิสังขระด้วย **เนกขัมมะ-อภัยบาท-อาโลกสัญญา-อวิกเขปะ-ธรรมวาทถาน-ญาณ** ดีแล้ว] ซึ่งเป็น “**ญาณในธรรมอุปการะแก่สมาธิ**” ที่ดับระงับ “**อติ-ปฏิฆะ: Aversion**” นั้น ก็มีสมุฏฐานมาจาก “**ความเชื่อ-ความศรัทธา-ความเลื่อมใส**” [ปสาทะ-อโหสิ = อหิมุติ] ในพระศาสนา ด้วยจิตที่เป็นสมาธิบริสุทธิ นั่นคือ “**สัมมาสมาธิ-รูปฌาน ๔**” [มีสติสัมปชัญญะครอบรอบ ที่เรียกว่า **อุปัฏฐาน-สัมมา-สติสติปัฏฐาน ๔**] ผ่องแผ้ว-สะอาด-สดใส-อ่อน-ควรแก่งาน [จิตประภัสสร] นั่นเอง หรือกล่าวในอีกนัยหนึ่ง ความปราโมทย์ย่อมกลายเป็นขวัญกำลังใจให้มุ่งมั่นในข้อประพฤติปฏิบัติตามพระสัทธรรมคำสอนของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า รวมทั้งคำชี้แนะในพระอริยสาวกอรหันตจีนาสพทั้งหลาย แต่ให้ปฏิบัติในความนึกคิดเอาเองของบรรดาเหล่าเดียริถย์ปาริพาชกอลัชชีทั้งหลายที่ถือปฏิบัติ ที่ถือบวชสมณเพศในพระพุทธศาสนา โดยมุ่งหมายแห่งลาภสักการะ [ไม่ใช่ลาภเพียงอย่างเดียว] ดังนั้น ให้ผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลาย ถือปฏิบัติในข้อพึงสังวรอย่างสูงใน “**กาลามสูตร**” เพราะความเชื่อศรัทธาเลื่อมใสอย่างปลงใจ เชื่ออย่างสุดฤทธิ์ กลายเป็นความหลงใหล ไม่มีสติสัมปชัญญะ ไม่มีวิจรรณญาณด้วยเหตุผลและปัญญาในการไตร่ตรองดีซ้ำ [เพราะความประมาท-ปมาทะ] มีวิชาความไม่รู้ครอบงำจิตใจ มีความหลงใหลแห่งโมหะเข้ายึดสติสัมปชัญญะ กลายเป็น “**มูถุสัจจะ**” [มูถุสัจ = โมหะ] หมายถึง อยู่อย่างขาดสติ-ไม่มีสติ-ระลึกรู้ตามไปไม่ได้-ระลึกรู้ย้อนไปก็ไม่ได้-นึกไม่ออก-จำไม่ได้-พันเพื่อน-หลงลืม และพร้อมด้วย “**อวิชา**” ที่เรียกว่า “**อสมปชัญญะ**” [อสมปชัญญะ] หมายถึง ความไม่รู้-ความไม่เห็น-ความไม่ตรัสรู้-ความไม่รู้โดยสมควร-ความไม่รู้ตามความเป็นจริง-ความไม่แทงตลอด-ความไม่ถือเอาให้ถูกต้อง-ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ-ความไม่พินิจ-ความไม่พิจารณา-ความไม่กระทำให้ประจักษ์-ความทราบปัญญา-ความโงเขลา-ความไม่รู้ชัด-ความหลง-ความลุ่มหลง-ความหลงใหล-อวิชา-โงเขลาคืออวิชา-โยคะคืออวิชา-อนุสัยคืออวิชา-ปริยฐานคืออวิชา-ลุ่มคืออวิชา-อกุศลมูลคือโมหะ ดังนี้

“กาลามสูตร” หมายถึง สูตรหนึ่งใน “คัมภีร์ติกนิบาตรอังคุตตรนิกาย” พระพุทธเจ้าตรัสสอนชนชาวกาลามะแห่งเกสปุตตนิคม ในแคว้นโกศล ไม่ให้เชื่อฟังมางายไว้เหตุผลตามหลัก ๑๐ ข้อ ต่อเมื่อใด พิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า “**กรรมเหล่านั้น เป็นอกุศล-เป็นกุศล มิโทษ-ไม่มีโทษ เป็นต้น แล้วจึงควรละหรือถือปฏิบัติตามนั้น**” ประการสำคัญ ไม่มีประสงค์ทำลายความดีของผู้คนที่คิดดี เพียงแต่มีจิตระวังภัย ดังนี้

- (๑) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการฟังตามกันมา [ความเชื่อส่วนบุคคล]
- (๒) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการถือสืบๆ กันมา [ขนบธรรมเนียม-ประเพณี-ค่านิยม-วัฒนธรรม]
- (๓) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการเล่าลือ [เรื่องเล่า-นิทาน-คติชาวบ้าน]
- (๔) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ [พระไตรปิฎก]
- (๕) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยตรรก [ใช้เหตุผลเชิงอุปมาน-Induction]
- (๖) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการอนุมาน [ใช้เหตุผลเชิงอนุมาน-Deduction]
- (๗) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการคิดตรงตามแนวเหตุผล [โยสี โสมนสิการ-ปฏิบัติสมุปปาท]
- (๘) **อย่าปลงใจเชื่อ** เพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีของตน [วิธีทางวิทยาศาสตร์-ระเบียบวิธีวิจัย]
- (๙) **อย่าปลงใจเชื่อ** เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าเชื่อ [นักวิชาการ-ผู้รู้-พหูสูต-ปราชญ์]
- (๑๐) **อย่าปลงใจเชื่อ** เพราะนับถือที่ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา [สัตบุรุษ-อริยบุคคล]

อีกนัยหนึ่ง ผู้ปฏิบัติธรรมเองก็พึงระวัง คือ ไม่หลงระเริงเพลินเพลินในโลกา [โลกธรรม] นี้ ในสังขารธรรม [สังขตะ-สังขตธรรม: สิ่งปรุงแต่งด้วยเจตนาอันเป็นเหตุปัจจัยในสภาวะธรรมทั้งหลายด้วยภาวะแห่งวิญญูะ] ทั้งหลายนี้ จนกลายเป็นความยินดีปรีดาปราโมทย์ไร้ขอบเขต กลายเป็นความประมาท ไม่มีสติสัมปชัญญะ เสียดสีเป็นบ้าพอแรงแล้ว [พอแสบแล้ว-มหันตอย่างป็นอันควร: ภาษาล้านนาขึ้นสูงซึ่งแปลยากมาก = Not able to stand very extremely, No word to speak about that = *บ่มีคำว้าว* หรือ *บ่มีหม่องอยู่* = No place to live or survive therein คือ ได้รับความยินดีให้ไปประจำอยู่ได้ที่ ศรีมหาโพธิ์ อัครสถาน จังหวัดอุบลราชธานี] ตามนิยามของคำว่า “**อย่าปลงใจเชื่อ**” นั้น ถ้าผู้ปฏิบัติเจออะไรเข้ามาในจิต ก็ตั้งป้อมปราการกันไว้ทุกอย่าง กลายเป็นพวกหัวคือ ถือทิฐิด้วยนึกคิดผิดๆ ตามความคิดของตนเป็นใหญ่ว่าเป็นจริงไปหมด เรียกว่า “**พวกบ้าอำนาจ**” [जिखा ได้ดีอันเป็นน่ากลัวมากและอันตรายยิ่งนัก ต้องถึงขั้นถามว่า “เมื่อไหร่จะพอ”] ฉะนั้น คำว่า “**อย่าปลงใจเชื่อ**” จึงหมายถึง ให้เวลาสมองในการไตร่สวนเพ่งพิจารณาพินิจด้วยการใช้เหตุผลและปัญญาที่มีอยู่ให้มากที่สุด พอๆ กับพวกทนายอัยการ ไตร่สวนคดีความ แต่อย่าคิดชั่วๆ ผสมเข้าไป [มิจลาทิฐิ-วิปลาส ๔ รวมทั้งยึดมั่นในความคิดของพวกหมอดูหรือหมอผีเข้าไปด้วย หรือหมอธรรมไม่มีใบุฉิบัตรรับรองจากสถาบันที่น่าเชื่อถือ เช่น ลาว เขมร แวก พม่า อินเดีย] ทำให้เกิดความเพี้ยนจากความเป็นจริง ที่ตรงกับข้ามกับคำว่า “**รู้แจ้งแทงตลอด**” [ไม่ใช่แทงไฮโลหรือม้าแข่งนะ] ซึ่งหมายถึง การมีกระบวนการคิดอย่างถูกวิธีตามขั้นตอนแห่ง “**อริยสัจ ๔-ปฏิจกสมุปปาท ๑๒-ปัจจัยธรรมทั้งหลาย**” จนเกิดปัญญาเห็นความจริงในนามรูปโดยไตรลักษณ์ ให้คิดด้วยจิตที่เสวยสุข โสมนัสแห่งปัญญาด้วยอุเบกขาเวทนา ที่พิจารณาตามข้อมูลที่เป็นจริง ไม่ใช่เสวยทุกข์เวทนา-โทมนัสเวทนา [อคติ ๔: มันทาคติ-ลำเอียงเพราะชอบ ๑ โทสาคติ-ลำเอียง

เพราะซัง ๑ โมหาคติ-ถ้าเอียงเพราะหลง ๑ ภยากติ-ถ้าเอียงเพราะกลัว ๑] ในกระบวนการคิดที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งขวคในพระพุทธศาสนา คือ “ปฏิจสมุปบาท-อทัปปัจจยตา-ปัจจยตา-ตลตา” นั่นคือ ให้เกิดขึ้นในกระบวนการคิดในทุกขณะตั้งแต่เริ่มพุดรู้เรื่องจากสมัยเด็กจนเติบโต จนกระทั่งตายก็ว่าได้ เพราะตอนปลงอายุสังขารแห่งตน ถ้าไม่ธรรมแห่งปัจจยทั้งหลาย [ปัจจยธรรม] ก็ตรัสรู้ปรินิพพานได้เช่นกัน เขาเรียกว่า “ตายเปล่าๆ ไม่ได้ดีอันควรแก่ธรรม-ตายอย่างเสียของ” [นิบหายเสียคุณอันใหญ่ = โลกุตตรธรรมแห่งนิพพานธาตุ] ฉะนั้น “สติสัมปชัญญะ” [ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือ ฝึกตน-ทมะ ให้เป็นคนรู้จักยั้งคิด รู้สึกตัวเสมอว่า คือ รู้เท่าทัน: “สิ่งใดควรทำ และไม่ควรถ้า” ระวังมิให้เป็น “คนมัวเมา-มทะ-ประมาท” ให้รักษาไว้ซึ่ง “ความไม่ประมาท-อัปมาทะ” พุดแล้วไม่หน้ามีหน้าด้าน ทำตาเหลือกใส่ผู้ใหญ่ ถีบประตูบ้านใส่หน้าพ่อแม่ด้วยโมโหโทสะ เป็นพยาบาลประทุษร้ายในความนึกคิด งามกุศลธรรมให้ครอบปรัญฐานในจิตเป็นสกปรกเศร้าหมองรับคุณธรรมได้ยากเหลือเกินนัก ก็อย่าให้ถึงขั้นใช้ดินซึ่งของแถมมือ หรือยกดินไหว้แถมมือ (พวกเคียรถีย์สพประมาทพระสงฆ์) อย่างนี้ช้าน้อยๆ ก็ขอหลบก่อนดีกว่า ผู้อำนาจมีคแบบนี้ไม่ไหว เสียเวลาเจริญภาวนาเปล่าๆ] จึงเป็นเรื่องใหญ่มากในการดำเนินชีวิตปกติกับการเจริญภาวนา [สมณะกับวิปัสสนา] ที่ชาวบ้านเรียกว่า “อยู่อย่างมีสติ-อยู่อย่างมีปัญญา” [สมองและจิตสพรคด้วยสติปัญญาหรือสติกับญาณ] ด้วยเหตุนี้ “กาลามสูตร” [ทฤษฎีอย่าปลงใจเชื่อ-Don't Believe Theory] จึงคู่กับ “ปฏิจสมุปบาท-อทัปปัจจยตา-ปัจจยตา-ตลตา” [อนุโลมปฏิจสมุปบาท-ปฏิโลมปฏิจสมุปบาท: หาเหตุได้-ดับเหตุนั้นได้ = สมุทวาร-นิโรธวาร หรือ ได้ดวงตาเห็นธรรม โดยพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลายตามเป็นจริงด้วยปัญญาว่า: สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงย่อมดับไปเป็นธรรมดา ในข้อประเด็นนี้ ให้พิจารณาให้ลึกซึ้งด้วยปัญญาแห่งวิปัสสนาญาณ ไม่ใช่เรื่องปัญญาสามัญ ปัญญาทางอิ่ง เพราะธรรมนี้เป็นขั้นบรมธรรมแห่งนิพพานด้วย “อนุปาทิสถนิพพานธาตุ” นั่นคือ ดับทั้ง “อวิชชา” อันเป็น “กิเลสสี่สละ” และ “ชีวิตินทรีย์” อันเป็น “ปวัตตสี่สละ” อันเป็นคุณบทแห่งชีวิตสมสสิสิบุคคลหรือพระอเสขะ] แต่ถ้าเมื่อไหร่ “กาลามสูตร” ไปจับคู่ปฏิบัติสังยุตด้วย “อวิชชา” ก็ถึงคราวความนิบหายแห่งชีวิตมาเยี่ยมด้วยอย่างความคิดถึงปราศจากปัจฉิมลิขิตใดๆ คือ “หายห่วง” [Undoubtedly] บุคคลนั้นย่อมอยู่ในคติ ๔ ได้แก่ (๑) อบาย [ภูมิกำเนิดที่ปราศจากความเจริญ] (๒) ทุกติ [ที่ไปเกิดอันชั่ว หรือแบบดำเนินชีวิตที่ไม่ดี] (๓) วินิบาต [ภพคือภาวะแห่งชีวิตที่มีแต่ความตกต่ำเสื่อมถอยย่อยยับ] และ (๔) นรค [แหวนแห่งความทุกข์ ที่อันไม่มีความสุข ความเจริญ ภาวะเร่าร้อนกระวนกระวาย ที่ไปเกิดและเสวยความทุกข์ของสัตว์ผู้ทำบาป] ดังนั้น จงสร้างขวัญกำลังใจให้ตนด้วยปราโมทย์ปีติยินดีในการปฏิบัติธรรม [ให้ครบในสามสน์ ๓: ปรัชติ-ปฏิบัติ-ปฏิบัติ] ไม่สิ้นโดยในกุศลธรรมทั้งหลาย ด้วยรอบคอบอย่างมีสติสัมปชัญญะเสมอ ศรัทธาและฉันทะย่อมเกิดขึ้นส่งอานิสงส์ผลบุญนั้น เป็นปัจจยสนับสนุนให้บรรลุได้ถึงพระนิพพาน อันเป็นปรมัตตประโยชน์แห่งชีวิตนี้.

